

**EESTI ASUSTUSE KUJUNEMINE ABHAASIAS
(SALME JA SULEVI EESTI ASUNDUSED)
XIX SAJ. 80-NDAIL AASTAIL**

Lembit Võime

Ilmus 1974. aastal väljaandes Ajalooalaseid töid V. ÜTÜ ajalooringi kogumik. Tartu, Tartu Riiklik Ülikool, 1974, lk. 108–121.

Digiteering ja elektrooniline vormistus: Andres Aule, 2012. Elektrooniliseks avaldamiseks andis loa Lembit Võime.

EESTI ASUSTUSE KUJUNEMINE ABHAASIAS (SALME JA SULEVI EESTI ASUNDUSED) XIX SAJ. 80-NDAIL AASTAIL

Lembit Võime

XIX sajandi viimne veerand tõi kaasa kapitalistlike suhete edasise arengu Eestis. Talurahva majapidamisse tunginud kaubanduslik põllumajandus süvendas talupoegkonna diferentseerumist. Üha rohkem hakkas sellest eralduma jõukam osa — veskiomanikud, suuremate pärisohtade omanikud jt. Suurel osal talupoegadest tuli aga võidelda kasvavate rendikohustustega.¹

Ja kui avaneski lootusi osta oma talu päriseks, siis maa ostuhinnad, mis 1870-ndate aastate algul olid ajutiselt langenud või püsinud, hakkasid kaubandusliku põllumajanduse edasi arenedes taas tõusma ja tegid lõppkokkuvõttes talupoegade maaostuvõimaluse veelgi kättesaamatumaks. Talurahva olukorda halvendas veel rida ikaldusaastaid 1880-ndate aastate alguses. Ka päriseks ostetud talude majanduslik olukord ei olnud paljulubav. Nii moodustasid möödunud sajandi 80-ndatel aastatel Põhja-Eestis väljaostetud talumaa-de hulgast 15–60-tiinused kohad 76,3% ja 1–15-tiinused — 14%.² Viimaseid aga peeti majanduslikult mittetasuvaiks ja nad olid «. . . mõeldavad seal, kus oli veel teisi tuluallikaid peale põllu, nagu kalureil rannikuil, kus nad omasid suhteliselt vähe põldu, suhteliselt enam aga heina- ja karjamaad».³ Et ka kalurite olukord ei olnud kiita, siis seda näitab meile Harjumaa randlaste elav osavõtt 1880-ndate aastate väljarändamisliikumisest. Viimane kujutas endast üht talurahva klassivõitluse vormi XIX sajandi teisel poolel kõrvuti sellistega, nagu seda olid talupoegade otsesed vastuhakud mõisates ja massiline usuvahetusliikumine.⁴

1850. aastate lõpus alanud väljarändamisele,⁵ mis küll 1870. aastate algul peaaegu vaibus, järgnes 1870. aastate teisest poolest märgatav tõus ja liikumine haaras enda alla enamiku Põhja-Eesti kihelkondadest (joonis). Kui XIX

¹ Eesti NSV ajalugu, II k. Tln. 1963, lk. 190.

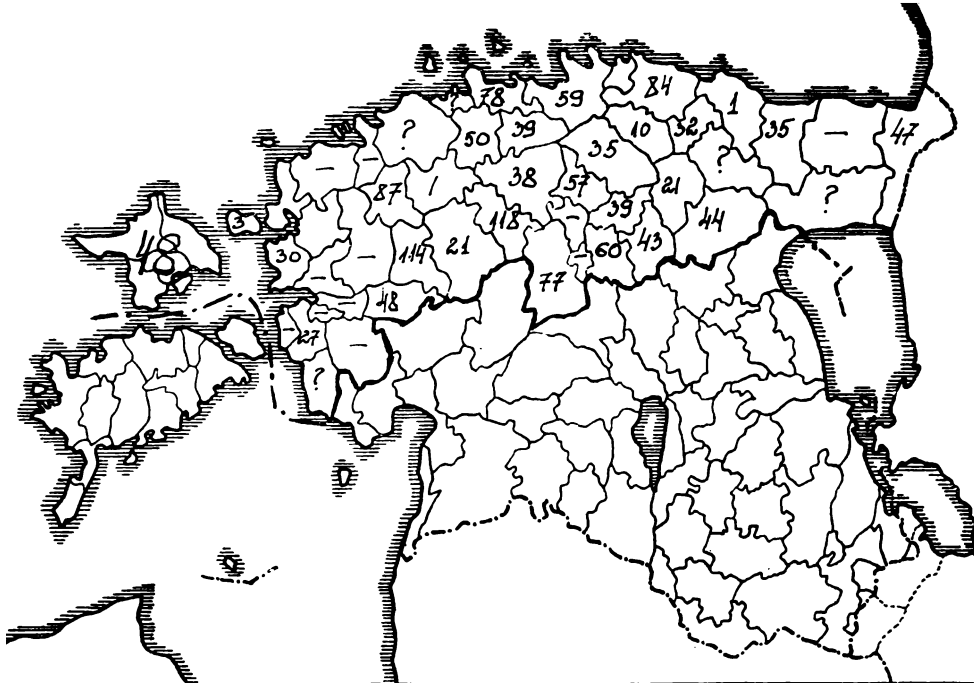
² H. Sepp. Põhja-Eesti majanduslik olustik XIX sajandi teisel poolel. Äratrükk «Ajaloolisest Ajakirjast» 1938. N 1. Tartu 1938, lk. 2.

³ Samas, lk. 9.

⁴ Eesti NSV ajalugu, lk. 191–197.

⁵ Samas, lk. 45.

sajandi 50-60-ndail aastail olid põhilisteks väljarändamispaikadeks Krimmi poolsaar ja maa-alad Saraatovi ja Samaara kubermangudes,⁶ siis alates 1883.–1884. a. muutus selleks kohaks Kaukaasia Musta mere äärne piirkond. Lühikese ajavahemiku (1883–1886) jooksul moodustunud eesti asundused muutusid käesoleva sajandi alguseks rahvarohketeks keskusteks, kus A. Nigoli teatel (andmed a. 1914–1917) ei puudunud ühiskondlikud hoonedki ja kus tegutsesid elavalt laulu- ja mänguseltsid ning pasunakoorid.⁷ Eesti asukad olid aktiivsed 1905.–1907. a. revolutsiooni⁸ ja Oktoobrirevolutsiooni ning Kodusõja sündmustest osavõtjad.⁹

Esialgne kokkuvõte Eestimaa kubermangust a. 1875–1885 väljarännanud arvu kohta kihelkonnakohtunike aruannete põhjal. RAKA, f. 29, sü. 2024. — väljarännanuid ei ole. ? andmed puuduvad.

Tekkis kaks peamist asunduspiirkonda. Esimene asub praeguse Adleri linna lähikonnas, s. o. Salme, Sulevi ja Eesti-Aia (Punase-Lageda) asundused. Teiseks suuremaks piirkonnaks kujunes Suhhumi ümbruskond Alam- ja Ülem-Linda ning Estonia asundustega. Ülejäänutest võiks veel märkida Karsi kindluse lähedal tekkinud Uus-Estonia asundust ja Sotši läheduses asuvat Loo

⁶ Samas, lk. 45–49 ja 53–54.

⁷ A. Nigol. Eesti asundused ja asupaigad Venemaal. Eesti Kirjanduse Seltsi Kodumaa Tundmaõppimise Toimekonna toimetused nr. 1. Tartu 1918.

⁸ А. О. Тулумджян. Из истории революционного движения в Сочинском округе в 1905–1907 гг. Сухуми 1958.

⁹ К. К. Красильникова. Партизанское движение на Кубани и Черноморье (1918–1920 годы). Исторический очерк. Краснодар 1957.

Г. Е. Удько. Октябрь на Черноморье (исторический очерк об установлении советской власти в бывшей Черноморской губернии). Краснодар 1957.

asundust. Käesoleval ajal on eestlaste peamiseks asustusalaaks jäänud veel Adleri ja Suhhumi ümbruskond.¹⁰

Käesolev artikkel on õieti esimeseks katseks kirjeldada eestlaste asutuslugu Kaukaasia Musta mere rannikul. Eesti asunduste uurimine ei ole kuni käesoleva ajani leidnud küllaldast valgustamist trükisõnas. Peamiselt on piirdutud Eestiga vahetus läheduses asuvate eestlaste elu-olu uurimisega.¹¹

Käsikirjaliste materjalidena säilitatakse Eesti NSV Riiklikus Etnograafiamuuseumis I. Tõnuristi etnograafilisi võistlustöid Leningradi oblasti ja Altai krai eestlastest¹² ning L. Pihlapuu kodu-uurimuslikku võistlustööd «Eesti asundus Livoonia Põhja-Kaukaasias».¹³

Käesoleva artikli piiratud maht lubab peatuda vald Adleri piirkonna Harjuma randlaste ja talupoegade poolt rajatud Salme ja Sulevi asunduste kujunemislool. Vaatluse alla võtame lühidalt nii väljarändamise põhjused, riigivõimu suhtumise sellesse kui ka konkreetse väljarändamise käigu kuni lõpliku paigalejäämiseni.

Artikli aluseks on meie vabariigis leitud allikmaterjalid ja olemasolev napp kirjandus. Iseloomulik on andmete laialipaisatus ja juhuslikkus. Peamised kättesaadavad allikad on oma laadilt kodu-uurimuslikud. Mahukaimaiks ülestähendusteks asunduste ajaloo, materiaalse kultuuri ja elu-olu kohta on kodanliku Eesti tuntud ühiskonna- ja kultuuritegelase Samuel Sommeri käsikirjade kogu Eesti NSV Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis.¹⁴ Kuigi S. Sommer vaatles asunduste kohapealset elu kodanliku objektivismi seisukohalt, on tema poolt kogutud faktiline materjal vägagi tähelepanuväärne.

Positiivseks jooneks on ka tema püüe koguda ülestähendusi asunduste alg-aastate kohta rajajate endi käest. Väärtuslikumat materjali annavad tema poolt koostatud eesti asunduste kirjeldused (Sulevi, Salme, Eesti-Aia, Estonia jt. kohta). Autor on põhjalikumalt tutvunud Salme¹⁵ ja Sulevi¹⁶ asunduste kirjeldustega a. 1919. Huvitavaks materjaliks on ka Eesti NSV Riiklikus Ajaloomuuseumis leitud kodu-uurija Jakob Nermani poolt kogutud käsikirjad ja

¹⁰ Nii elas Abhaasia ANSV Gagra raj. Lesselidze k/n (Adleri lähedal) territooriumil asuvas Družba-nimelises kolhoosis — viimane on moodustatud endiste eesti asunduste Salme ja Sulevi baasil — kolhoosi juhatuse liikme A. Plaado andmeil seisuga 1. jaan 1969 üldse 683 peret, neist eesti peresid 282, grusiini — 184, armeeni — 182, teistest rahvustest — 35.

¹¹ A. Moora, Peipsimaa etnilisest ajaloost; Ajaloolis-etnograafiline uurimus eesti-vene suhetest. Tln. 1964.

T. Habicht, Materjale Pihkva oblasti eesti asukate ehitistest. EM Ar XXII. Tln. 1967, lk. 63–101.

¹² KV 195.

¹³ KV 161.

¹⁴ F. 2283.

¹⁵ ENSV RAKA, f. 2283, nim. 1, sü. 29/10.

¹⁶ Samas, sü. 29/19.

andmed asunduste kohta Abhaasias.¹⁷ Ehkki kogumistöö on toimunud alles 1950. aastate teisel poolel ja 60. aastate algul, siis seda tähelepanuväärsem on tema püüdlus panna kirja mälestusi 1905.–1907. a. revolutsiooni, Oktoobrirevolutsiooni ja Kodusõja päevilt. Küllaltki hea allikmaterjalina on autor 1966. a. välitööde käigus tutvunud veel Sulevi külas Aleksander Ludviku perekonnas säilitatava Willem Ludviku käsikirjalise ülestähendusega Sulevi küla ajaloo¹⁸ ja Salme külas asuva küla perekonnaraamatuga¹⁹. Kuivõrd perekonnaraamat kajastab Salme küla genealoogilisi muutusi a. 1884–1930, siis W. Ludviku käsikiri on uurijale heaks allikaks, kust võib leida andmeid nii küla looduslike olude kui ka majanduslike ja ühiskondlik-poliitilise elu arengu kohta 1885. aastast kuni 1925. aastani. Arhiiviallikatest on kasutamist leidnud Eesti NSV Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis leiduvad Eestimaa kindralkubernerite kantselei materjalid,²⁰ kust saab andmeid väljarändamise ulatuse, arvukuse ja korra kohta.

Trüki ilmunud teateid ja kirjutusi võib jagada eraldi raamatuteks ja perioodikas ilmunuks. Esimeseks trüki ilmunud tööks väljarändamise kohta oli 1897. a. Tartus välja antud Kristjan Pallo «Esimesed Eesti väljarändajad ehk 40 a. Samaras», mis aga käsitleb ainult ühte kitsast piirkonda (Samaara kubermangu). Mõneti huvipakkuvamaks on aga Tartus 1900. a. ilmunud Jüri Meomutteli raamat «Eesti asunikud laialises Vene riigis»²¹. Raamatukese autor oli ise Samaara kubermangus asuva eesti asunduse Lohuküla kösterkooliõpetaja, kes, analüüsides lühidalt väljarändamise põhjusi Eestist, jõudis järeldusele, et eestlasi sundis välja rändama raske majanduslik olukord.²² Võttes eesti asunduste olemasolu aluseks kiriku-koguduse ja koolimaja, püüdis ta sel teel teatavaks teha eestlaste asupaigad kubermangude järgi. Põhjalikumat käsitlust on leidnud Peterburi, Tveri, Novgorodi, Samaara, Stavropoli ja Kutaisi kubermangud ning Krimm ja Siber. Hoopis nimetamata on aga jäänud juba tollal küllaltki suured asundused Adleri piirkonnast Salme, Sulevi ja Eesti-Aed (Punase-Lageda). Esimene (ja ka siiamaani viimane) ülevaade eesti asunduste kohta on ilmunud August Nigolilt.²³ Andmete kogumiseks on ta ise palju ringi rännanud, kuid on kasutanud ka asundustest endist saadetud materjale. Olles käsitlenud lühidalt 318 asundust ja asupaika, on A. Nigol suutnud anda küllaltki täpse ülevaate eesti asunduste majandusliku olukorra, geograafilise asendi, tekkimise aja ning asutajate päritolu kohta.

¹⁷F. 284.

¹⁸W. Ludvik. Sulevi ajalugu. Sulevi 1925.

¹⁹Salme küla perekonnaraamat. Autor teadmata. Käsikiri asub Johannes Tiismuse käes.

²⁰F. 29.

²¹J. Meomuttel. Eesti asunikud laialises Vene riigis. Esimene katse sõnumid kõikide Eesti asunduste üle tuua. Jurjevis (Tartus) 1900.

²²Samas, lk. 33.

²³A. Nigol. Eesti asundused ja asupaigad Venemaal. Eesti Kirjanduse Seltsi Kodumaa Tundmaõppimise Toimekonna toimetused nr. 1. Tartu 1918.

Asunduste tekkimise ja algperioodi arengukäigu uurimise seisukohalt on väärtuslikuks allikmaterjaliks ka ajakirjandusest saadavad teatmed. Väljarändamisliikumine, olles haaranud XIX saj. teisel poolel peaaegu kogu Eesti-maa, ei saanud muidugi märkamata jääda laiale üldsusele ja nii on ümberasumise kohta võimalik leida andmeid nii «Virulases», «Postimehes», «Ristirahva Pühapäevalehes» kui ka «Virmalises».

1880. aastate algul hakati Kuusalu kihelkonna Kolga mõisas maamöötmist teostama. Sellega kaasnes osa talupoegade ja randlaste maade liitmine mõisa külge. Halvenesid ka renditingimused. Nii kaebab «Oleviku» kirjasaatja Kuusalust,²⁴ «. . . et inimesed olla säääl väljarändamisele sunnitud. Renditingimused olla niisugused, et neid mitmed täita ei saa.» Lähemate elutingimuste kohta ütleb sama kirjasaatja järgmist: «1883./84. a. sügis kevõ ikaldus oli, Kuusalus talvel vähe lund: oras külmas ära; kala ei saa; rannameeste elu üsna kevõ!»²⁵ Renditõstmisega kaasnes ka küla ühismaade kaotamine ning jahipidamise keelamine mõisa metsas; tõsteti ka renti kalapüügilt.²⁶

Siit kerkiski randlaste ja osalt ka talupoegade ette probleem: kuidas elada edasi? Lahendust töötas rutuline väljarändamine. Oli ju kuusalulasi ennemgi siirdunud võõraile maile. Nimelt olid Maltsveti liikumisest osavõtnud Kuusalu kihelkonna randlased — eriti Leesi ja Tammistu külast — rännanud 1862. a. Krimmi.²⁷ Enamik Kolga ranna ümberasujaist jäi peatuma Sõrt-Karaktšora külla, kuid osa lahkus ja ostis endale mõisa Orlovi kubermangu.²⁸ Üldse lahkus 18 peret.²⁹

Nii koguneski 1883. a. hilissügisel hulk randlasi ja talupoegi Kuusalu kihelkonna Kolga valla Hara küla Jüri Ponamari tallu, kus arutusele tuli talurahva ja mõisa vahekord.³⁰ Kokkutuleku kohta on samas küla ajaloo üleskirjutaja Johannes Kratsov järgmist märkinud:³¹ «Säääl rääkis Lintwest, et temale olla üks Piiriwahi Soldat kiitnud Onega järve äärest maad ja kutsunud sinna teda, Lindwesti, elama, aga Hintrik Silberant ütles, et härra Retsolt kirjutab «Eesti Postimehes» ja kiidab, et Suhum Kales pidada kroonu inimestele ilma maksuta maad antama.» See «teadus huvitas koosolijaid . . .». Nõupidamise tulemusena otsustati peagi jälle kokku tulla ja 1884. a. küünlapäeval oligi Hara külla Keskneeme tallu kogunenud ligikaudu 100 mehest koosnev nõupidamine.³² Arutati jällegi mõisa ja talu vahekorda ning peeti aru väljarändamispaikade

²⁴ «Olevik», 5. märts 1884, nr. 10.

²⁵ Samas, 2. okt. 1884, nr. 14.

²⁶ AM, f. 284, nim. 1, sü. 32, l. 158.

²⁷ Materjale Maltsveti liikumise kohta. Toimetanud A. Kuusberg. Tartu 1931. Akadeemilise Ajaloo Seltsi Toimetused VII. Ajalooline Arhiiv I, lk. 311 ja lk. 416.

²⁸ KM RO ERA II 114, lk. 327.

²⁹ Samas.

³⁰ ENSV RAKA, f. 2283, nim. 1, sü. 29/9, l. 1.

³¹ Samas, sü. 29/5, l. 1.

³² ENSV RAKA, f. 2283, nim. 1, sü. 29/5, l. 1.

sobivuse üle, kuid mingile otsusele veel ei jõutud ja otsustati veel kord kokku tulla. Kolmas kokkutulek toimus kaks nädalat pärast küünlapäeva samas talus. Siin hääletati üksmeelselt väljarändamise poolt ja peeti vajalikuks saata saadikud maad kuulama. Väljarändamispaikadeks valiti kaks kohta: Peterburi kubermang ja Musta mere rannik. Selline jaotus oli tingitud talupoegade majanduslikust olukorrast. Nimelt olid suuremate rendikohtade pidajatel olemas teatavad rahavarud, mis küll Eestimaal ei olnud piisavad talu päriks ostmiseks, kuid Venemaa sisekubermangudes maahinna suhteline odavus lõi soodsad võimalused maa omandamiseks. Nii ostsidki 1884. a. sügisel 48 perekonda Kuusalust endale kindral Blockile kuuluva 2800-tiinuse Siimititsa mõisa Peterburi kubermangu Jamburgi maakonda, mis läks maksma 50 000 rubla; osa rahast maahinna tasumiseks saadi Peterburi–Tuula Maapangast.³³ Musta mere rannikule soovijate käekäik kujunes aga järgneviks. Nagu eelnevalt märgitud, valiti 2. veebruaril 1884 toimunud koosolekul ka maakuulajad. Suhhumi ümbruskonda soovijate saadikuks valiti Juhan Lindvest, kes sai iga väljarändaja meeshinge pealt reisi- ja teekuludeks ühe rubla ja 20 kopikat. Üldse oli aga soovijaid 62 peret.³⁴ J. Lindvest lahkus Eestist 20. veebruaril 1884.

Kuidas siis toimus praktiliselt väljarändamine Eestimaalt 1880. aastatel? Selle kohta on andmeid eeskätt toleaeegse Eestimaa kubeneri S. V. Šahhovskoi materjalides,³⁵ kus kuberner seoses väljarändamise kasvuga püüab analüüsida ka eestlaste väljarändamise põhjuseid ja korda, rõhutades, et viimane soodustavat igati talupoega välja rändama ja et seda tuleks korrigeerida³⁶.

Vastavalt tsaarivalitsuse 9. juuli 1863 eeskirjadele on talupojal, kui ta on eelnevalt õiendanud kõik kohustused mõisa ja valla vastu, õigus saada *vallapass*, mis kehtib kõigi kolme Balti kubermangu, s. o. Eesti-, Läti- ja Kuramaa alal, ja ka nende naaberkubermangudes 30 km kaugusel piirist. Vallapass kehtis 3 kuust kuni 3 aastani. Vallapass tuli kinnitada kihelkonnakohtus ja alles sellega sai tema täisjõu. Kui aga talupoeg soovis asuda kaugemale kui 30 km Balti kubermangude piirist, pidi ta vallapassi vahetama *plakatpassi* vastu, mis anti välja üldistel alustel maakonna kroonupalati poolt sellesama tähtajaga, mis oli vallapassiski. Et lõplikult lahkuda oma kogukonnast, pidi talupoeg esitama vallavalitsusele valla- või plakatpassi koos selle *kogukonna vastuvõtuotsusega*, kuhu ta soovis astuda. Meile antud juhul toimus see asjaajamine Kuusalu kihelkonna talupoegadel veidi teisiti. Nimelt kehtis Musta mere Kaukaasia rannikul eri kord,³⁷ mille kohaselt maakuulajal oli vaja saada luba vaid ringkonna ülemalt, vastandina sisekubermangude eeskirjadele. Need

³³ Vana Kannel III. Kuusalu vanad rahvalaulud I. Toimetanud Herbert Tampere. Eesti Rahvaluule Arhiiv. Tallinn 1938, lk. 27.

³⁴ ENSV RAKA, f. 29, nim. 2, sü. 1686, l. 70.

³⁵ Из архива князя С. В. Шаховского, Материалы для истории недавнего прошлого Прибалтийской окраины (1885–1894 гг.). Том II, С.-Петербург 1909.

³⁶ Samas.

³⁷ Samas.

nõudsid ka talupoegade kogukonna otsust teisest kogukonnast tulnud talupoja suhtes.

Eespool mainitud dokumentide alusel andis vallavalitsus talupojale *vabastustunnistuse* (увольнительное свидетельство), mis tuli esitada kohalikule kroonupalatile. Viimane omakorda saatis esitatud dokumendid selle kubermangu vastavasse kroonupalatisse, kuhu talupoeg ümber asuda soovis. Oma kohalikust kroonupalatist sai ümberasuja veel nn. *teekonnapileti* (путевой билет) uude kohta.³⁸

J. Lindvest, kes 62 perekonna saadikuna kuulus maad Suhhumi ümbruskonnas, leidis, et paremad maad olid juba hõivatud ja neid jätkus vaid mägisemas piirkonnas. Nii pidi J. Lindvest pettununa tagasiteele asuma. Kuid siin tuli talle appi juhus. Nimelt kohtas ta tagasiteel laevas üht lätlast, kes teadis rääkida vaba kroonumaa olemasolust Adleri lähikonnas. 27. märtsil 1884 saabus J. Lindvest koju, kus seletas külakaaalastele maa leidmist järgmiselt:³⁹ «Aga tänu Taarale, et juhtusin ühe lätlasega kokku, kes Sotšist pärit oli ja teadis rääkida, et seal ümberkaudu palju kroonumaid saadaval on. Siis reisisin ma . . . (*Järgnev osa tekstist hävinud. — Autori märkus*) . . . ja olin ma selle külavanema juures ööd. Kes rääkis, et Psou jõe pahemal kaldal maad on saada. Teisel hommikul hakkasin ma tema juhatamise abil sinna poole liikuma, kus ütelse järgi pidi kroonu maa olema. Õhtuks sain ühe väikese jõe jurde, mis Lopstaks hüitakse. Vähe maad eemal oli sandvipsi kasakate maja,⁴⁰ kus olin ma ööd. Järgmisel hommikul sain sealt hobuse ja kasaka ja sõitsin seda <sahvonovo> maad vaatama, mis hiljaaegu kroonu kätte olla langenud. Mõisa ees väljal pidasime hobused kinni ja vaatlesin seda maakohta, mis mulle väga oma iluga meeldis. Siis sammusime üles väikese kõrgustiku peale, mis välja kohal päeva tõusmise pool on. Käisin selle edasi-tagasi läbi . . . (*Järgnev osa tekstist hävinud. — Autori märkus*) . . . tõttasin kasaka saatel Sotši».

Maakuulaja poolt iseloomustatud paik meeldis kuusalulastele. Eriti süvendas väljarändamise mõtet, et maad oli küllalt (3000 tiinu) ning lubatud soodustused paljutootavad.⁴¹

- 1) esimese peavarju valmistaamise korral saab ümberasuja riigilt 40 rbl. ulatuses toetust,
- 2) ümberasujaile lubati soodsat laenu.

Väljarändamise meeleolusid süvendas veelgi asjaolu, et vastavalt Vene Raudtee Teise Grupi esindajate kongressi otsusele 16. aprillist 1884, millest teatati

³⁸ 1885. a. ametisse astunud uus Eestimaa kuberner S. V. Šahhovskoi leidis aga, et see kord on liialt kerge ja nõudis, et talupojad esitaksid ümberasumistaotlused esikorras oma kubernerile otsustamiseks, kas talupojal on tarvilik ümber asuda või mitte. Vt. Из архива князя С. В. Шаховского, lk. 61.

³⁹ ENSV RAKA, f. 2283, nim. 1, sü. 29/9, l. 1–2.

⁴⁰ Piirivalve kordon.

⁴¹ ENSV RAKA, f. 2283, nim. 1, sü. 29/9, l. 1–2.

nii ametlikele ringkondadele kui ka ajalehtede kaudu kohalikule rahvale, olid ümberasujaile kehtestatud järgmised soodustused:⁴²

- 1) eriline alandatud ümberasumistariif,⁴³ mida rakendati nn. väljarändamis-tunnistuste esitamisel,
- 2) tariif kehtis nii üksikisikute kui ka grupiviisilise ümberasumise korral,
- 3) lastele alla 10 aasta oli sõit tasuta.

Pärast maakuulaja J. Lindvesti naasmist algas Kuusalu kihelkonna külades kibekiire ettevalmistus ärasõiduks: müüdi taluinventari, kalurivarustust ja üldse kõike seda, mida ei olnud võimalik kaasa viia, ning õiendati võlgnevused valla ja mõisa vastu. Uuele kodumaale — Adleri lähikonda — oli juba maikuus teele asunud Hindrek Sööbergi perekond koos Magnus Suumani ja Jakob Virgebauga; viimased kaks asusid Novorossiiski linna.⁴⁴

Samal ajal aga arenesid sündmused Kaukaasias väljarändajaile ebasoodsas suunas: vabade maade hulk sai läbi, kuid ümberasujate vool nii Venemaa sisekubermangudest kui ka Eestimaalt ei vaibunud. Suhhumi saabunuid ei olnud enam kuhugi paigutada, ja kohalikud võimud olid sunnitud neid omal kulul tagasi saatma. Seetõttu anti kohalikule valitsemis- ja haldusaparaadile Kaukaasias käsk lõpetada sisserännanute vormistamine, millest ka Musta mere ringkonnaülem N. Nikiforaki oma kirjas 9. maist 1884 teatas Eestimaa kubernerile.⁴⁵ See teade anti edasi ka Kuusalu kihelkonnakohtunikule, kes omakorda informeeris J. Lindvesti, võttes temalt selle kohta 12. juunil 1884 allkirja.⁴⁶ Kuid kuna J. Lindvest oli dokumendid sisse andnud juba kevadel Musta mere rannikul viibides, otsustati väljarändamise küsimus kuusalulaste kasuks. Ümberasumisluba saabus Musta mere ringkonna ülemalt 23. augusti 1884 kirjas Eestimaa kubernerile ning 9. oktoobril sai Eestimaa kuberner vastusena järelepärimisele samast ka nimekirja ümber asuda tahtvate perede kohta, milles on märgitud 62 perekonda. Musta mere ringkonna ülem N. Nikiforaki 23. augusti 1884. a. kiri nr. 5597 tõendas aga lõplikult,⁴⁷ et pole takistusi ümberasumiseks. Kirjas 28. septembrist 1884 teatab ka Eestimaa kuberner omakorda, et ümberasumisluba on J. Lindvestile edasi antud.⁴⁸

Väljarändamistöendi sõiduks alandatud tariifiga ja eraldi ešeloniga said Sotši ringkonda siirdujad mitmes järgus. Esimene grupp — enamuses talupojad —

⁴² ENSV RAKA, f. 29, nim. 2, sü. 1161, l. 19.

⁴³ Maksta tuli ¼ III klassi pileti hinnast, kusjuures pere kohta anti tavaliselt üks lahtine kaubavagun, et saaks kaasa võtta hädavajaliku majapidamisinventari jms.

⁴⁴ ENSV RAKA, f. 29, nim. 2, sü. 1686, l. 6–7.

⁴⁵ Из архива князя С. В. Шаховского, лк. 9.

⁴⁶ ENSV RAKA, f. 29, nim. 2, sü. 1686, l. 9 ja 12.

⁴⁷ Samas, l. 43–44.

⁴⁸ Samas, l. 48.

sai tõendi kätte 21. oktoobril 1884.⁴⁹ Teine grupp — ülekaalus randlased — sai selle 31. oktoobril.⁵⁰ Üldse oli kokku 159 inimest — 101 täiskasvanut ja 58 last.

Eestimaalt lahkuti 1. novembril.⁵¹ Väljarändajate ešelon oli koostatud lahtisest platvormvagunitest, kuid õnneks — nagu märgib oma mälestustes sellest sõidust osavõtnu Johannes Tiismus⁵² — «ilm kuiv ja pehme». Esimest lund kohati alles 6. novembril Kozlovi linna lähistel. Voroneži jõudes on ta järgmist üles märkinud: «7. nov. 8.30 lahkusime Kozlovist ja jõudsimme Voru-nesse^[53]. Siin aeti meid vagunitest välja ja puhastati vaguneid. ^[54] Siin oli juba väike talv ja lumi kattis maad.» 9. novembril jõuti rongiga Rostovi Doni ääres. Aga et jõgi oli juba jääga kattunud, siis tuli sõita Taganrogi, kust 16. novembril reisi jätkati mereteed mööda. Osa kraami, mis ei mahtunud laevale, jäeti kaldale Anton Laenentsiuse ja Aleksander Mülbachi hoolde, kes Sevastopoli kaudu jõudsid alles kahe nädala pärast sihtkohta, s. o. Adleri. Laevas olijatele algas viimane etapp 18. novembril Kertšist. 19. novembri hilisõhtuks aga oli juba viimane kui üks väljarändaja laevalt paadiga maale viidud.

Esimesed kaks nädalat oodati Adleris Sevastopoli kaudu saabuvat kraami. 1. detsembril toimus ka asutatava asunduse üldkoosolek, mille kohta Johannes Tiismus on andnud meile järgmise kirjelduse:⁵⁵ «1. detsembril 1884. a. Adleri ranna luubi tüüri ees säadsime Johan Lindvesti enda Vanemaks (nimi Salme) ja panime pered kõik numbri alla, et siis selle järel uut maad endale numbri järel välja võtta siis kolisime luupides mis kroonu meid Visolov saatedi viima, saime õnnelikult Visolova alla Inglis telegrahvi tandsu juure maale, moldavanidelt palusime Härjad vankridega, kes meid Visolovise korditis tõid.»

8. detsembril mindi kõigi peredega «uut maad» jaotama. Et kogu maa saatus oli valitsusvõimude poolt veel lõplikult otsustamata, siis asuti kõigepealt õuema jaotamisele. Viimase jagamine aga ei toimunud kuigi libedalt. Nii kirjutab Johannes Kratsov oma mälestustes selle kohta järgmist:⁵⁶ «8. dets. läksime kõik üle jõe enda maad jagama, kõige peald saadi õuemaad jagatud, mille juures ilma tülita läbi ei saadud . . .» Õuema jaotati loosi alusel, olles enne igale perele tema numbri teada andnud. Küla jaoks mõõdeti välja 52 õuekoh-

⁴⁹ Samas, l. 68.

⁵⁰ Samas, l. 69.

⁵¹ «Virulane», 6. nov. 1884, nr. 45.

⁵² ENSV RAKA, f. 2283, nim. 1, sü. 19/9, l. 3.

⁵³ Voronež.

⁵⁴ Alates Võšni-Volotšoki jaamast jätkus sõit kinnistes kaubavagunites. ENSV RAKA, f. 2283, nim. 1, sü. 19/9, l. 3.

⁵⁵ ENSV RAKA, f. 2283, nim. 1, sü. 19/9, l. 5.

⁵⁶ ENSV RAKA, f. 2283, nim. 1, sü. 29/5, l. 7

ta.⁵⁷ Kuna kõiki õuekrunte ei olnud võimalik välja mõõta jõe-äärsele kõrgendikule, siis sattus kolm krunti alla, s. o. jõe-äärsele madalikule. Loositõmbamisel sattusidki need kolm krunti Mart Olevile Vohnjast, Juhan Heilmanile Kolgast ja Juhan Tepele Sagadist. Olles aga ühelt kohalikult elanikult Afanassi Gartsilovilt kuulnud, et ümberasujatele eraldatud maa-ala mägisemas osas leidub ka ilusat tasast, põlluks sobivat maad, otsustati seda vaatama minna. Uut kohta käidi juba 1884. a. detsembri lõpus kaemas ja samal korral märgiti ka Juhan Heilmani ja Mart Olevi poolt kohad maha.⁵⁸ 1885. a. kevadel asusid J. Heilman, M. Olev ja J. Tepepe koos peredega ülesse oma talukohta rajama. Et alumist küla hakati hüüdma Salmeks, siis ülemist, vastavalt M. Olevi ettepanekule, Suleviks.⁵⁹

Ametlikult kinnitati eestlased Musta mere ringkonna Estonskaja küla rannaelanike seisusesse alates 21. septembrist 1885.

* * *

Antud artikkel käsitleb vaid üht osa Abhaasiasse tekkinud asundustest. Edaspidi oleks tarvilik vaadelda ka teisi eesti asundusi, et välja selgitada nende arengu omapära ja kohta Abhaasia ajaloos.

⁵⁷ 62 perest, kes olid end Eestis kirja pannud, jäi kümme esialgu kodumaale ja hiljem siiski loobusid väljarändamisest. Ümberasunud 52 perest oli Kolga mõisast — 34, Kõnnust — 12, Sagadist — 2, Nehatust — 1, Palmsest — 1, Kiiust — 1, Vohnjast — 1. ENSV RAKA, f. 29, nim. 2, sü. 1971, l. 133.

⁵⁸ Ludvik, *op. cit.*, lk. 6.

⁵⁹ AM, f. 284, nim. 1, sü. 31, l. 166.